

**КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ ВЕЛИКОГО МІСТА:
МЕТОДИКА СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИМІРЮВАННЯ**

Стратегія и тактика правоохоронної діяльності визначається політичним керівництвом держави, керівництвом відповідних відомств, місцевими органами влади і самоврядування на основі кримінологічної інформації, перш за все, даних про криміногенну ситуацію в країні, окремих областях, містах, селах. Обсяги, структура, достовірність інформації безпосередньо впливає на визначення напрямків і завдань діяльності органів міліції. У пропонованій статті розглядаються проблеми розширення кримінологічної інформації шляхом запровадження у практику правоохоронних органів методів соціологічного вимірювання. Теоретичні положення ілюстровані досвідом проведення подібного дослідження, проведеного в 1997 році кафедрою соціології Університету внутрішніх справ у Харкові.

“Криміногенна ситуація” за етимологією складного слова (лат. *criminalis* + гр. *genos*) може бути визначена як усе те, що породжене у суспільстві злочинністю. У розширеному трактуванні “криміногенна ситуація”, на нашу думку, включає три основні моменти: 1) сукупність соціальних фактів (кримінальні факти), до яких належать усі порушення кримінального кодексу незалежно від рівня поінформованості органів влади й громадськості стосовно цих фактів; 2) реакція громадської думки, стан суспільної свідомості, що оцінює “перший момент”, віддзеркалює загрозу злочинних посягань; 3) дії компетентних органів, окремих громадян, сімей, спільнот, які ставлять на меті попередження або уникнення злочину, захист чи покарання, відновлення справедливості.

Криміногенна ситуація опосередковується кримінологічною інформацією, котра сьогодні головним чином зводиться до офіційної статистики. Остання далеко не вичерпує усіх аспектів криміногенної ситуації: по-перше, вона зовсім не відбиває громадської думки, тобто “другий момент” за нашою класифікацією; по-друге, існує добре відома усім фахівцям прихована (латентна) злочинність, яку офіційні звіти не відображають; по-третє, не висвітлюється самодіяльність населення, котре власноруч захищає себе, своє майно від злочинних посягань, а це – також елемент криміногенної ситуації.

Принципово важливо прийняти тезу про обмеженість будь-якої інформації стосовно криміногенної реальності. Це можна ілюструвати прикладом латентної злочинності. У сучасній кримінологічній літературі існують різні припущення з приводу сутності й рівней латентності, наприклад, таке: "Ймовірно, латентною слід вважати злочинність, відомості про яку не потрапили до офіційних звітних даних. І ось тут ми стикаємося з *суб'єктивними оцінками* (курсив наш) латентної злочинності (цифрою латентних злочинів). Експертні оцінки цієї цифри найрізноманітніші і досить відрізняються одні від одних. Обережні експерти гадають, що співвідношення зареєстрованих та латентних злочинів становить приблизно 1:3 або 1:5. Менш обережні говорять про співвідношення 1:10 чи й більше" [2, с. 58]. Подібні підрахунки "експертів" є суто інтуїтивними, що не мають наукової цінності. Спробуємо структурувати процес виникнення прихованої злочинності. У табл. 1 показані "точки зламу", які, з одного боку, поділяють інформацію на приховану і таку, що може набути вигляду офіційної статистики, з другого - визначають характер методів збирання інформації про актуальні події. Перше розщеплення відбувається на момент усвідомлення суб'єктом (чи не усвідомлення) кримінального факту, злочинного посягання стосовно фізичної або юридичної особи. Це може відбуватися з різних причин - брак інформації, необізнанність з правом, складність ідентифікації факту із злочином тощо, але з цього починається латентність у широкому розумінні. Друга "точка зламу" - свідоме приховування кримінальних фактів, що пов'язане з різними обставинами: небажання розголосу події, недовіра до органів влади, психологічні риси потерпілого тощо. Третя - має відношення до характеру "заяви", яка може бути формальною, юридично коректною, або зробленою в інший спосіб, наприклад, потерпіла особа при зустрічі з дільничним інспектором "поскаржилася на злодіїв". В другому випадку "заяви" не мають зобов'язуючої сили, у більшості випадків не реєструються і не потрапляють до статистики. Нарешті, не кожна "заява", що подана з дотриманням усіх формальностей, є достатньою підставою для реєстрації події як злочину. Останні шаблі цієї інформаційної піраміди вже спроможна охопити офіційна статистика: наприклад, в 1996 р. по лінії МВС України було розглянуто 1251124 заяви, а зареєстровано злочинів - 617262 [1, с. 17]. Але нижні рівні структури статистиці не підвладні. Вони можуть бути актуалізовані виключно методом соціологічного вимірювання.

Методологія соціологічного вимірювання базується на принципах репрезентативності, валідності, точності та надійності отриманих даних. Репрезентативність досягається за правилами конструювання вибіркової сукупності. Проблема вибірки виникає при застосуванні усіх методів збору первинної соціологічної інформації, але ми зупинимося на підготовці та проведенні опитувань. Теоретично більш достовірним є випадковий спосіб побудови вибірки, але на шляху його практичної реалізації виникає чимало проблем: він складніший і занадто дорогий. У дослідженні було використано націлений (квотний) відбір одиниць спостереження, який в разі наявності даних про генеральну сукупність дає досить надійні результати. Генеральна сукупність складала 1298282 особи в віці 15 і більше років, вона стратифікувалася за ознаками статі, віку, рівня освіти на 32 соціальні групи. Обсяг вибіркової сукупності був визначений у 800 одиниць спостереження. Практика соціологічних досліджень засвідчує, що такі умови дозволяють гарантувати п'ятивідсоткову точність результатів. Це досить "пристойний" рівень, але для вимірювання "тонких матерій", наприклад, фактів, що зустрічаються досить рідко, п'ятивідсотковий рівень точності може бути замалим. Є дві стратегії підвищення точності показників - збільшення (подвоєння) обсягу вибіркової сукупності, або більш детальна стратифікація, залучення нових критеріїв типізації генеральної сукупності (наприклад, фах або рід занять, район проживання тощо). Обидві стратегії збільшують фінансові витрати, і остаточне рішення є компромісом між прагненнями до точності виміру й ресурсами дослідників.

Валідність - показник того, що способи вимірювання коректні, а вимірюється саме те, що передбачено програмою дослідження. Кожний аспект криміногенної ситуації або форма латентності вимагає застосовувати специфічні способи збирання первинної інформації. Наприклад, "неусвідомлені" кримінальні факти не можуть бути безпосередньо предметом соціологічного опитування - тут доречно застосовувати метод спостереження, монографічний метод, а в окремих випадках - вторинний аналіз ділової документації. Але "приховані усвідомлені" факти ефективно пізнаються саме в процесі довірливого опитування, центральною методичною проблемою якого є конструювання шкал вимірювання, що відповідають вимогам валідності, точності, повноти. Людина (респондент) - безцінне джерело інформації, якщо особа компетентна, тобто вона може висловлювати думку на основі власного досвіду. Це обов'язково треба враховувати під час розробки шкали вимірювання. У дослідженні,

що вже згадувалося, застосовувалися чотири шкали (дві оціночні і дві для виміру частоти подій, які відбувалися за участю респондента протягом року). За цими шкалами (див. фрагмент анкети) вимірювалися різні види злочинних посягань. Процедура операціоналізації поняття “злочинні посягання” враховувала принцип компетентності респондентів. Оскільки планувалося загальноміське опитування, злочинні посягання були звужені до злочинів проти приватної власності і особи (до речі, у структурі злочинності за загальноукраїнською статистикою вони складають відповідно 41,1% та 7,6%). Господарчі злочини, злочини проти державної власності або громадської безпеки також можуть бути предметом дослідження, але для свого вивчення потребують спеціальних вибіркових сукупностей осіб, які компетентні з даних питань (наприклад, працівники торгівлі, комерсанти, банківські службовці тощо). Ми обмежилися наступним списком злочинних посягань у термінах більш-менш зрозумілих населенню (окремі поняття спеціально роз’яснювалися в анкеті): 1) кишенькова крадіжка; 2) квартирна крадіжка; 3) крадіжка з городу врожаю; 4) крадіжка з дачного будиночка; 5) дрібне хуліганство; 6) розбійний напад або пограбування; 7) нанесення побоїв, тілесних ушкоджень; 8) сексуальне насилля; 9) примус до хабара посадовій особі; 10) продаж фальсифікованого товару; 11) обважування, обрахування у торгівлі; 12) рекет, вимагательство; 13) шахрайство; 14) вандалізм; 15) фінансові афери трастів, банків, довірчих товариств. Цей список не є вичерпним, його треба змінювати, вдосконалювати залежно від конкретного місця і програми опитування.

Чутливість шкали залежить від способу квантифікації. Перші дві шкали є семибальними симетричними ранговими шкалами; саме така квантифікація, на наш погляд, дає максимальний ефект: з одного боку, вона ще дозволяє вербалізувати ранги шкали і тому більш-менш адекватно сприймається респондентами, з іншого - досить чутлива і віддзеркалює широкий спектр оцінок. Рангова шкала передбачає, що процедура вимірювання дозволить сконструювати сумарний числовий індекс. У нашому прикладі позиціям семибальних шкал були присвоєні числові доповнення: +3; +2; +1; 0; -1; -2; -3. Таким чином, значення індексів занепокоєння і розповсюдження (I_z, I_p) можуть теоретично коливатися в межах від +3 до -3, де +3 - максимальне занепокоєння й максимальна оцінка розповсюдження того чи іншого виду злочинних посягань, а -3 - мінімальні оцінки. Отже, за нашою методикою, кожний вид злочинних посягань вимірювався автономно за чотирма шкалами. Це

дозволяє отримати багатомірну картину криміногенної ситуації очима населення і, до речі, співставити її з офіційними даними. Деякі результати вимірювання ми наводимо в табл. 2 і 3. У першій міститься, окрім вже згаданих показників, ще один розрахований індекс (небезпеки злочинних посягань), який є простою арифметичною сумою двох перших. Така нескладна операція значно корегує ранжування злочинних посягань. Наприклад, харків'яни, як з'ясувалося, "поставили" дрібне хуліганство на друге місце за рівнем розповсюдженості у місті, але тільки на десяте - за ступенем занепокоєності цим злочином. Натомість індекс небезпеки остаточно "визнав" за дрібним хуліганством сьомий ранг, що більш адекватно відображає місце цього виду злочинних посягань у структурі криміногенної ситуації. Нарешті, табл. 3 містить індекс латентності, розрахований як частка від поділу частоти злочинних посягань на частоту звернень до міліції (представників влади). Ця методика дозволяє закінчити "ворожіння на кофейній гуші" і дискутувати довкола питань суто наукових - точність вимірювання, рівень достовірності даних тощо. Професійні соціологи добре обізнані з тим, що точність результату визначається не тільки технічними засобами, інструментарієм або типом вибіркової сукупності - багато залежить від способу спілкування з респондентом, організації опитування. Важливо безумовне дотримання принципів анонімності й довірливості, ось чому варто відмовитися від інтерв'ю на користь анкетного опитування з використанням закритих запитань.

Ми не зупиняємося на змісті даних, що отримані за результатами дослідження 1997 року, бо ставили на меті пояснювати не підсумки дослідження, а методологію й методику соціологічного виміру криміногенної ситуації. Але треба зазначити: результати вельми змістовні, вони містять принципово нову інформацію, що дозволяє змінювати кут зору на криміногенну ситуацію. Це, без сумнівів, є перспективний напрямок соціологічних досліджень. На наш погляд, офіційна статистика мусить обов'язково доповнюватися системою соціологічних показників, а відповідні виміри - увійти у практику діяльності правоохоронних органів.

Список літератури:

- 1 Кримінологія / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. М., 1995.
- 2 Криміногенна ситуація в Україні: оцінка, тенденції, проблеми. К., 1997.

**Структура кримінологічної інформації та її співвідношення
з криміногенною ситуацією**

Кримінальні факти (сукупність злочинних посягань)	
Усвідомлені факти	Неусвідомлені факти
Усвідомлені факти	
Заявлені факти	Незаявлені факти
Заявлені факти	
Формально	Неформально
Формально подані заяви	
Зареєстровані як злочини	Не зареєстровані як злочини

Фрагмент анкети

Кишенькова крадіжка

Ця загроза мене...

Дуже не- покоїть	Непо- коїть	Скоріше непокоїть, аніж ні	Не можу відповісти	Скоріше не непо- коїть ^c	Не непо- коїть	Зовсім не непокоїть
1	2	3	4	5	6	7

У нашому місті це...

Дуже розпов- сюджене	Розпов- сюджене	Скоріше розпов- сюджене, аніж ні	Не можу відповісти	Скоріше не розпов- сюджене	Зустріча ється рідко	Зовсім не зустрічає ться
1	2	3	4	5	6	7

Чи торкнулося це вас особисто у 1996 році?

Так, 1 раз	Так, 2 рази та більше	Ні
1	2	3

Чи зверталися ви з цим у міліцію або інші правоохоронні органи?

Так, 1 раз	Так, 2 рази та більше	Ні
1	2	3

*Занепокоєність, розповсюдження, небезпека окремих видів
злочинних посягань за оцінками респондентів*

	Індекс занепокоєння		Індекс розповсюдження		Індекс небезпеки
	$I_{зан.}$	R_1	$I_{розп.}$	R_2	R_3
Обважування, обрахування у торгівлі	2,1	1	2,55	1	1
Квартирна крадіжка	1,93	2	1,92	3	2
Продаж фальсифікованого товару	1,7	3	1,62	9	3
Розбійний напад	1,7	4	1,52	11	4
Нанесення побоїв, тілесних ушкоджень	1,57	5	1,55	10	5
Фінансові афери банків, трастів	1,17	7	1,89	4	6
Дрібне хуліганство	0,9	10	2,11	2	7
Кишенькові крадіжки	1,11	8	1,84	5	8
Крадіжка вирощеного врожаю	1,93	9	1,77	7	9
Вандалізм	1,28	6	1,38	13	10
Примус до хабара посадовій особі	0,83	11	1,81	6	11
Шахрайство	0,75	13	1,65	8	12
Крадіжки з садового будинку, дачі	0,63	15	1,49	12	13
Рекет, вимагательство	0,67	14	1,35	14	14
Сексуальне насилля	0,75	12	0,97	15	15

Табл. 3

Рівень латентності за 1996 рік

R	Види злочинних посягань	Частота посягань(%)	Частота звернень у міліцію (%)	Індекс латентності $\frac{n_p}{n_z}$
1	Обважування, обрахування у торгівлі	125,1	3,5	35,7

2	Продаж фальсифікованого товару	60,9	4,8	12,7
3	Крадіжка вирошеного врожаю	32,3	4,3	7,4
4	Дрібне хуліганство	36,3	5,8	6,3
5	Прямус до хабара посадовій особі	32,4	5,8	5,6
6	Крадіжки з садового будинку, дачі	17,5	4,4	3,9
7	Кишенькові крадіжки	17,3	4,6	3,7
8,5	Вандалізм	14,7	4,9	3,0
8,5	Фінансові афери банків, трастів	32,0	8,8	3,0
10	Рекет, вимагательство	7,3	3,4	2,2
11,5	Шахрайство	11,0	6,7	1,6
11,5	Розбійний напад	7,8	4,2	1,6
13,5	Сексуальне насилля	7,6	5,2	1,5
13,5	Квартирна крадіжка	6,4	4,3	1,5
15	Нанесення побоїв, тілесних ушкоджень	12,6	9,1	1,4

Надійшла до редколегії 20.05.97

О.М. Бандурка, д-р юрид. наук,

О.А. Мартиненко

ПИТАННЯ КОРЕКЦІЇ ОКРЕМИХ ВИДІВ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Діапазон впливу на особу правопорушника з метою стійкої зміни його поведінки найбільш повно досліджено в рамках психотерапії, який спершу розумівся як перебудова найважливіших структур свідомості, що відбувалась в результаті лікувальних психотерапевтичних процедур. При цьому припускався вплив на емоції, ціннісні орієнтації, самосвідомість людини, який реалізувався у стаціонарних умовах психіатрами за допомогою прийомів раціонального та підсвідомого навчання.

Пізніше, у зв'язку з розвитком у 30-50-х рр. ХХ ст. прикладних галузей психології та соціології, у світовій практиці вплив на мотиваційну сферу правопорушника все менше пов'язується тільки з психіатричними аспектами. Нині функцію корекції злочинної поведінки беруть на себе представники різних психологічних шкіл та напрямків, соціальні служби